

ЧИ БУЛО ЗАКАРПАТТЯ СКЛАДОВОЮ ЧАСТИНОЮ РУСИ-УКРАЇНИ НА ПОЧАТКАХ КНЯЖОЇ ДОБИ?

Проблему входження території Закарпаття до Київської держави не раз обговорювали на сторінках наукових і періодичних видань. Розглядали соціально-економічні та політичні передумови включення регіону до Давньоруської держави, вплив останньої на матеріальну і духовну культуру місцевого населення¹. В окремих працях акцентовано на тому, що білі хорвати, тісно пов'язані з такими племінними союзами, як поляни, древляни, уличі, тиверці, об'єднував їх зі східним слов'янством внутрішній розвиток і міжнародне становище. У IX ст. білі хорвати, свідомі своєї етнічної належності й маючи тісні зв'язки з іншими східними слов'янами, увійшли до складу Київської держави². Проблема сягає корінням другої половини I тисячоліття н. е. На нашу думку, до неї потрібно підходити з дещо інших концептуальних позицій, змістивши акцент аналітико-пошукової роботи – до якого чи яких державних утворень входило Закарпаття до приходу в Тисо-Дунайську низовину угорських племен (від VI–VII до X – початку XI ст.). Без сумніву, треба ретельно проаналізувати історичні, археологічні та лінгвістичні джерела до заселення слов'янами Карпато-Дунайського регіону, виникнення перших ранньофеодальних державних утворень.

До кінця V ст., за винятком невеликих груп, слов'яни переважно проживали на північ і схід від Карпат. Тільки в VI ст. розпочалося їх розселення на південь, насамперед у балканські володіння Візантійської імперії. Подальше проникнення слов'ян до Середнього Подунав'я і Потисся, яке тоді займали північно-фракійські і германські племена, припадає на другу половину VI ст. У процесах освоєння Карпатського регіону брали участь два слов'янських угруповання, відомих в археології як носії празької і пеньківської культур. Перші відповідають згаданим в "Історії готів" Йордана племенам склавнів (західна група), а другі – антів (східна група). Верхнє Потисся, як свідчать археологічні дані, заселили носії празької культури,

¹ Делекач М. М. Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI ст. // Наукові записки УжДУ. Серія історико-філологічна. – Ужгород, 1949. – Т. 2. – С. 29–39; Шекера І. М. Закарпаття – складова частина Київської Русі // Тези доповідей та повідомлень до наукової се-

сії УжДУ. – Ужгород, 1965. – С. 54–56; Його ж. Київська Русь XI ст. у міжнародних відносинах. – Київ, 1967. Мельник В. Історія Закарпаття в усних народних переказах та історичних піснях. – Львів, 1970.

² Пап С. Заповіт предків. Із історії Закарпаття. – Ужгород, 1991. – С. 20–21.

датованої V–VII ст.³ До празької культури на Закарпатті належать, наприклад, поселення в Берегові, Галочі, Холмоку, могильник і поселення в Ужгороді, датовані кінцем V – початком VI ст. н. е. з найранішими достовірними слов'янськими артефактами регіону⁴.

Перебування на нових територіях, серед неслов'янських етносів, потребувало від переселенців певної суспільної організації, якими стали численні славинії. Російський історик Геннадій Літаврін справедливо підкреслив, що поняття “славинія” треба розглядати у взаємозв'язку з проблемою становлення в ранньофеодальній державності слов'ян⁵. У повідомленні складеної на початку VII ст. першої книги “Чудес святого Дмитра” архієпископа Фесалонік Іоана про облогу міста слов'янами та аварами наприкінці VI ст. вперше вжито це поняття. Для походу каган зібрав “все нечестя славиній”⁶. “Аннали Франкські”, “Баварський Географ” та інші джерела дозволяють висловити думку, що в VII–IX ст. у Верхньому Потиссі могли існувати місцеві славинії. Тут, насамперед, згадаємо союз ободритів (на річці Бодрог), названий в “Анналах” під 824 р. як незалежний⁷. Про вірогідність славиній свідчать десятки слов'янських поселень VII–IX ст., зафіксованих на Закарпатті та суміжних територіях Східної Словаччини, північно-східної Угорщини, північно-західної Румунії (Трансильванії)⁸.

Безпосередньо зі славиніями пов'язаний інститут жупанів. Це був етносоціальний організм перехідного періоду від територіального союзу племен часів воєнної демократії до ранньофеодальної держави та від певної етнічної спільноти споріднених племен до ранньосередньовічної народності. Деякі вчені вважають, що жупани були вождями (старійшинами), влада яких поширювалася тільки на невеликі родоплемінні об'єднання, інші стверджують, що вони були вождями територіальних організацій, пов'язаних із обшинним землеробством та входженням до більших союзно-племінних утворень, очолюваних архонтами (ігомонами, рексами)⁹.

³ Пеняк С. І. Ранньослов'янське і давньоруське населення Закарпаття VI–XIII ст. – Київ, 1980. – С. 170.

⁴ Пеняк С. І., Пеняк П. С. Історія Закарпаття з найдавніших часів до приходу угорців в Карпатську улоговину. – Ужгород, 1998. – С. 33.

⁵ Літаврін Г. Г. Славинии VII–IX вв. – социально-политические организации славян // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. – Москва, 1984. – С. 194.

⁶ Іванова О. В. Славяне и Фессалоника во второй половине VII в. по данным “Чудес св. Димитрия” (постановка вопроса) // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. – Киев, 1980. – С. 87.

⁷ *Annales regni Francorum (741–829) // Ausgewählte Quellen zur deutschen Ge-*

schichte des Mittelalters. – Berlin, 1960. – Teil 1. – S. 70.

⁸ *Budinský-Krička V. Slovanské osídlenie na severovýchodnom Slovensku // Slovenská archeológia.* – 1961. – Roč. 9. – S. 347–390; *Bereš J. K problematike osídlenia Severovýchodného Slovenska vo včasnem stredoveku // Бойківщина: історія та сучасність.* – Львів; Самбір, 1995. – С. 9–10; *Comsa M. Slavii pe teritoriul R.P.R. in secolele VI–IX in lumina cercetarilor archeologice // Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie).* – 1959. – Т. 10, Nr. 1. – S. 65–80; *Эрдели И. Славяне на территории современной Венгрии // Археология Венгрии (конец II тыс. до н.э. – I тыс. н. э.).* – Москва, 1986. – С. 310.

⁹ *Грачев В. П. Сербская государственность в X–XIV веках (критика жупной организации).* – Москва, 1972. – С. 51,

Не менш важливою, на нашу думку, є відповідь на питання, до якої держави належало Верхнє Потисся, як і територія сучасного Закарпаття, після утворення у карпато-дунайських землях перших слов'янських державних об'єднань. Угорські вчені, беручи під увагу повідомлення писемного джерела XII ст. невідомого автора "Теста Гунгарорум" ("Хвала угорцям"), стверджують, що перед приходом угорців до Карпатського басейну Верхнє Потисся входило до складу Болгарської держави.

Як відомо, у середині VII ст. "Велика Болгарія" розпалася під ударами хозарів. Тікаючи на захід на чолі з ханом Аспарухом, болгари опинилися у межиріччі Дністра, Прута та Дунаю. Звідси вони робили походи за Дунай, де на той час на правах федератів проживало слов'янське населення. Навесні 680 р. болгари розгромили війська візантійського імператора Константина IV, увірвалися до Мезії і дійшли до Варни. Тут вони підкорили ряд Славиній, зокрема й одну з найбільших – "Семи родів"¹⁰. Формувалася нова етнічна спільнота, а під час прийняття християнства у Болгарії (864) процес слов'янізації протоболгар вступив до завершальної фази. Вирішальний перелом у зближенні етнонімів "слов'яни" та "болгари", як вважають, відбувся за правління царя Симеона (893–937), коли країна досягла найвищого розквіту слов'янської культури та авторитету серед сусідніх народів¹¹. Болгарська держава упродовж IX ст. розширила свої володіння не тільки від пониззя Дунаю до верхів'я Тиси, а, ймовірно, і до водорозділу полонинських Карпат. Тоді, вірогідно, колишні славинії східної частини Карпатського басейну, як і Верхнього Потисся, опинилися під політичною зверхністю Болгарії.

У Тисо-Дунайському басейні болгари звели мережу городищ: поблизу сучасної столиці Сербії – Белграда на річці Саві – град Зимонь (сербський Земум). Чимало градів-замків споруджено на території майбутніх угорських комітатів Новград, Піліш, Абауй, Земплин, Унг, Саболч, Чонград, Темеш, Зоранд тощо. За даними угорського дослідника Едуарда Мора, у гирлі Драви було закладено град Брана¹². За часів династії Арпадів він став центром комітату Бараня. Неподалік від сучасного міста Печ в Угорщині зведено Новград. Найголовнішою стратегічною територією болгар вважалося так зване "коліно Дунаю", де тоді знаходився Белеград (угорський Фегервар). Звідси, як вважають деякі вчені, болгари разом зі своїми союзниками-баварцями напали на Великоморавську державу. Крім того, щоб закрити шлях на рівнину, тут споруджено ще два гради: Вишеград – згодом центр комітату Піліш і Новград, що став центром Новградського комітату¹³. Вірогідно, цій меті слугував також град, залишки якого виявлено на північ від міста Мішкольц у назві Гарадна (Градіна), який незабаром став центром комітату Абауй.

199; *Dragojlović P.* La župa chez les Slaves Balkaniques au moyen âge // *Balkanica.* – 1971. – Кнь. 2. – S. 85–175.

¹⁰ *Милчев А.* Формирование староболгарской культуры // *Славяните и средиземноморският связи VI–XI век.* – София, 1973. – С. 130.

¹¹ *Ангелов Д.* Образуване на българската народност. – София, 1971. – С. 106–108.

¹² *Moör E.* Zur Geschichte südslawischer Völker-schaften im Karpatenbecken // *Studia Slavica.* – 1962. – Vol. 8. – S. 23–37.

¹³ *Ratkoš P.* K otazke hranic Velke Moravy a Bulgarska // *Historicky časopis.* – 1955. – Č. 3. – S. 81–94.

Система городищ зведена й у Верхньому Потиссі. Це два городища, очевидно, болгарського пограниччя біля підніжжя Карпат – Земплин і Унгград. Біля сучасного угорського містечка Тісобеч знаходився ще один Белеград, розташований на малому острові, що його утворила Тиса. Південніше, на лівому березі річки, є урочище Белеград. На правому березі Тиси, трохи нижче Ніредьгази, є містечко Чонград (Чернград). Слов'янськими (болгарськими) градами, на думку вчених, могли бути урочища з назвами Городиштя, Градоц, про які є згадки у колишніх комітатах Темеш, Зорандт, Крашшо у Трансильванії¹⁴. Деякі топоніми теж, імовірно, були співзвучними із назвою Белград, наприклад, Дюлофегервар (румунською мовою Алба-Юлія). Немає підстав заперечувати, що йдеться про сліди слов'яно-болгар, які добували сіль і торгували нею. Отже, Болгарська держава для управління великими територіями (від пониззя Дунаю до водорозділу Карпат) створила своєрідний орган управління – інститут городищ (градів). В останніх зосереджувалися адміністративні, політичні і військові функції. Гради стали центрами територіальних одиниць – жуп, які очолювали жупани.

Думку про політичну зверхність Болгарської держави над Верхнім Потиссям, як і Закарпаттям, доводять ще деякі цікаві моменти із “Геста Гунгарорум”. Йдеться про жупана (дуку) Лаборця (Лоборц), який, за повідомленням літопису, був підлеглим болгарського хана Салана (мабуть, царя Симеона)¹⁵. “Фуддські аннали” під 892 р. повідомляють, що король Арнульф, воюючи проти Великої Моравії, звернувся до болгарського князя Володимира, аби той не давав мораванам сіль¹⁶. З околиці Пряшева (Солівар), Солотвина на Тисі чи Мароша в Трансильванії? Напевно, йшлося про всі три родовища, які були тоді у володінні болгаро-слов'ян. До речі, етимологію імені Лоборець пов'язували з давньою болгарською традицією. На думку відомого угорського лінгвіста Яноша Меліха, ім'я Лоборець має болгаро-тюркське походження з двоскладовим утворенням¹⁷. Перша частина корінь “алп” (герой, героїчний), друга – “барс” (хижак із родини котятчих), тобто Албарс – “героїчний барс”. У давнину в тюркських мовах подібні імена були звичайним явищем. З болгаро-тюркського Албарса і виникло, як вважав Я. Меліх, болгаро-слов'янське Лоборсь. У старомадярській вимові це ім'я звучало як Лоборсу чи Лоборсу, а згодом і Лоборц (Лоборець).

Деякі угорські історики першої половини ХХ ст. заперечували державність у слов'ян Карпатського басейну до приходу сюди угрів у ІХ ст., акцентували на тому, що основи своєї державності угорці запозичили від західноєвропейських країни¹⁸. Однак такі твердження суперечать історичним

¹⁴ Ваклинов С. Формироване на старобългарската култура VI–IX в. – София, 1977. – С. 36–37.

¹⁵ Gesta Hungarorum. Літопис Анонімуса про діяння угорців під час пошуків і віднайдення Батьківщини. Переклад з латинської та угорської К. Найпавера. – Ужгород, 2005. – С. 27.

¹⁶ Jahrbuecher von Fulda // Quellen zur ka-

rolingischen Reichsgeschichte. Ausgewaehlte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. – Berlin, 1960. – Teil 3. – Bd. 7. – S. 45.

¹⁷ Melich J. Honfoglalás kori Magyarorszag. – Budapest, 1925. – S. 67–68.

¹⁸ Fodor F. Magyar föld – magyar élet. – Budapest, 1937. – S. 87; Gáspár J. A keleti szlávok antropológiája. – Ungvar, 1944. – S. 145–147.

фактам. Ранньофеодальна держава Арпадовичів формувалася на основі слов'яно-болгарської: угорці запозичили жупну організацію (жупа-медьє, жупан-ішпан, двор-удвор, дворник-удворнок), правову систему.

Не менш дискусійним є питання про входження Закарпаття до складу Великої Моравії. Як відомо, у другій чверті IX ст. на території Західної Словаччини з центром у Нітрі виникло князівство, яке очолив князь Прибіна. Незабаром він у союзі з франками виступив проти моравського правителя Моймира (818–846). Приблизно у 833 р. Моймир вигнав войовничого Прибіну з Нітранського князівства і приєднав ці території до своїх володінь. Так у Північному Подунав'ї утворюється політичне об'єднання слов'ян, відоме як Велика Моравія. До неї увійшли Чехія, Сілезія, сербо-лужицькі землі, частина Паннонії. Не схвалюючи самостійну антибаварську політику Моймира, Людовик Німецький у 846 р. напав з великим військом на Моравію і посадив на княжий престіл його племінника Ростислава (846–870). Та всупереч сподіванням франків, новий князь намагався вийти з-під їхнього впливу. Упродовж 862–863 рр. він встановив зв'язки з Візантією і просив імператора Михаїла III, який був водночас і главою східної християнської Церкви, надіслати до Моравії проповідників. Сюди прибули солунські просвітителі Кирило і Мефодій, які переклали християнські книги і створили нову абетку – кирилицю. У 863–864 рр. моравани прийняли християнство східного обряду.

Нас цікавить відповідь на питання – наскільки доведеною є теза про Закарпаття як частину Великоморавської держави? Чеські та словацькі вчені висловлювали різні думки з цього приводу. Наприклад, Євген Перфецький та Іржи Крал вважали, що регіон у IX ст. частково належав Великій Моравії, а саме – його західна частина, а східна і південна – Болгарському царству¹⁹. Словацький історик і археолог, академік Богуслав Хроповський вказував, що, оскільки матеріальній культурі Східної Словаччини були притаманні західнославацькі й моравські риси, то вона була частиною Великої Моравії²⁰. Іржі Неуступний та Ян Капрас стверджували, що землі Східної Словаччини, Північної Чехії, Підкарпатської Русі (від Попрада до Тиси) не були в складі Великоморавської держави, навіть не перебували під її політичним впливом²¹. З цією проблемою чеський архітектор Андрій Свобода пов'язував побудову Горянської ротонди, яку, на його думку, споруджували в перехідний період від візантійського до романського архітектурних стилів, тобто в той час, коли Закарпаття входило до складу Великої Моравії – перед 906 р.²²

Якщо проаналізувати етапи становлення і падіння Великоморавської держави, то найімовірнішим видається припущення, що Верхнє Потисся за правління Святоплука (871–894) могло перебувати під зверхністю Великої Моравії. У ті часи Святоплук завдав декілька поразок болгаро-слов'янам на середньому Дунаї, значно розширивши кордони своєї держави. На

¹⁹ *Perfekij E. Přehled dějin Podkarpatske Rusi // Podkarpatska Rus. – Praha, 1923. – S. 88; Kral J. Osídlení Karpatské Rusi. – Praha, 1923. – S. 7–8.*

²⁰ *Chropovsky B. Slovensko na usvite dejin. – Bratislava, 1970. – S. 118.*

²¹ *Neustupny J. Pravěk Československa. – Praha, 1960. – S. 421; Kapras J. Český stat v historickém vývoji a současnost. – Praha, 1920. – S. 54–55.*

²² *Svoboda A. Byzanci rotunda v Horyanach u Užhorody. – Kromeríž, 1928. – S. 87–88.*

жаль, крім теоретичних узагальнень, достовірних джерел щодо порушеної проблеми виявити дотепер не вдалося.

У першій половині I тисячоліття н. е. в Карпатському басейні проживали кочівники (язиги, сармати, гунни, болгари, авари), а також окремі германські племена (маркомани, вандали, готи, гепіди, лангобарди). У другій половині I тисячоліття н. е. тут оселилися слов'яни східного (анти) і західного (склавіни) угруповань. Дві слов'янські держави – Болгарське царство і Велика Моравія у IX ст. фактично володіли усіма землями Тисо-Дунайського басейну.

Остання хвиля кочівників-угрів у кінці IX ст., переслідуваних печенігами, увірвалася до Карпатського басейну. Вони зайняли степову частину між Тисою і Дунаєм, придатну для традиційного скотарсько-землеробського господарства, та розпочали воювати із сусідами. Близько 899 р. мадяри захопили Задунав'я (Паннонію), заселену слов'янами. У 902–906 рр. угри загарбали Велику Моравію. Крім вторгнень у володіння германців, які дали їм гідну відсіч при Аугсбурзі в 955 р., мадяри здійснили декілька походів на Болгарське царство (927, 938, 1003 рр.), у результаті яких воно втратило володіння у Карпатському басейні. Закарпатський вчений Олександр Мицюк вважав, що гірські Карпати, після того, як через них пройшли угорські племена, тривалий час були “нічийною територією” (“*res nullis*”)²³.

Кожне з семи угорських племен на початковому етапі “придбання батьківщини” (так в угорській історіографії називають період вторгнення і розселення угорців у Тисо-Дунайському басейні) позначало племінними тамгами придбані поля і пасовиська. Зайняті території укріплювали засічками* і сторожками. До наших днів у давніх топонімах збереглися згадки про такі сторожки і засічні лінії. Вони були своєрідними кордонами Угорської держави до початку XI ст. Поза засічною лінією знаходилися землі, не підвладні угорській знаті. Такою незайманою територією для угорців у X ст., як свідчать джерела, були закарпатські землі.

На підставі давніх топонімів фахівці з'ясували, що перша засічна лінія у північно-східній частині Тисо-Дунайського басейну проходила від Токайських гір до Тиси, до городища Саболч, а звідти до болота Лап і річок Самош і Красна*. З-поміж відповідних топонімів назвемо поселення, які, крім назви, мають ще префікс “Ер-” (угорське “*Őr-*”, що означає сторож, сторожка). Наприклад, біля містечка Мандок знаходилося поселення Ер-Мезев, на березі Тиси – Ер-Ладань, між Тисою і містечком Кішварда – Ер-Патрог. Тобто, засічна лінія проходила південніше сучасного кордону між Україною (Закарпаття) і Угорщиною. Однак, і на півдні від засічної лінії проживали слов'янські племена. Наприклад, тільки в околиці міста Вашарошнаменя (Північно-східна Угорщина) угорські археологи зафіксували понад десяток слов'янських посе-

²³ Мицюк О. Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі. – Ужгород, 1936. – Т. 1. – С. 21.

* Гаджега В. Додатки до історії русинів і руських церков в бувшій жупі Земплинскої // Науковий збірник товариства “Просвіта” в Ужгороді за 1930–1931

роки. – Ужгород, 1931. – С. 51; *Karácsony J.* Hazánk Szent Istvan korabeli hatarairól // *Szazodok.* – 1901. – S. 103; *Лелекач М. М.* Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X–XI ст. // Наукові записки УжДУ. Серія історико-філологічна. – Ужгород, 1949. – С. 32.

лень IX–XI ст.²⁴ Отже, політична зверхність угорського союзу племен від їхнього приходу до Карпатського басейну (кінець IX ст.) і до початку XI ст. не поширювалася на терени сучасного Закарпаття. Ця територія була “terra indagine”, тобто буферною зоною між ранньофеодальними державами Центральної і Східної Європи²⁵. Тоді виникає питання: до якого політичного об’єднання належав регіон у цей проміжок часу, якщо спочатку болгарська, а згодом і великоморавська державності під ударами угорців занепали?

Відповідь на це питання безпосередньо стосується проблеми входження Закарпаття до складу Русі-України. На жаль, писемних джерел про це немає. Як свідчать археологічні артефакти, у другій половині I тисячоліття н. е. етнічну ситуацію у Верхньому Потиссі змінили носії корчаксько-празької культури (кінець V–VII ст.), які тоді уособлювали західне, ще не розчленоване угруповання давніх слов’ян. Упродовж VIII–IX ст. слов’яни Верхнього Потисся, територіально й етнічно пов’язані з населенням Прикарпаття, Волині, Поділля, сформували на основі корчаксько-празьких старожитностей східнослов’янський (праукраїнський) варіант культури Луки-Райковецької. Зауважимо, що задовго до вивчення археологічних джерел видатний український історик, громадсько-політичний діяч Михайло Грушевський висловив слушну думку щодо руської (української) колонізації південних відрогів Карпат у VI–VIII ст. паралельно із просуванням давніх слов’ян на Балкани і до Центральної Європи²⁶. Не менш важливими для визначення етнічної належності населення є також лінгвістичні джерела. Наприклад, закарпатський мовознавець Йосип Дзензелівський, укладаючи атлас українських народних говірок Закарпаття, довів, що українці (праукраїнці) у місцевості на південь від Карпатського хребта проживали задовго до X ст.²⁷

М. Грушевський допускав, що в IX ст. землі Верхнього Потисся перебували “в певній залежності від Великоморавської держави; в X ст. вони, правдоподібно, разом з північним узгір’ям Карпат стояли в залежності від Руської держави, й тут, за Карпатами, при кінці X і на початку XI в. держава Володимира стикалася з землями Стефана Угорського і Андрика чеського”²⁸.

Як відомо, упродовж IX–XI ст. на півночі і сході сформувалися дві слов’янські держави – Давня Русь і Польща. Де пролягали їх кордони, які землі карпатського регіону належали кожній із них – питання доволі дискусійне. З польських джерел відомо, що король Болеслав (1003–1018) вступив у боротьбу з угорським королем Іштваном I. На той час кордони Польщі простягалися до Дунаю, до міста Егер. Межі Русі, Польщі та

²⁴ Erdelyi J., Szimonova E. Grabung in der Gemarkung von Vasarosnameny // Slovenska archeologia. – 1985. – Roč. 30, Č. 2. – S. 379–397.

²⁵ Ставровський Е. Словацько-польсько-українське прикордоння до XVIII ст. – Братислава, 1967. – С. 63.

²⁶ Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1991. – Т. 1. – С. 494–495.

²⁷ Дзензелівський Й. О. Лінгвістичний

атлас українських народних говірок Закарпатської області УРСР (лексика) // Наукові записки УжДУ. – Ужгород, 1960. – С. 89–93; Його ж. Закарпатські говори та питання генези української мови // Третій Міжнародний конгрес українців Харків, 26–28 серпня 1996 р. Доповіді та повідомлення. Мовознавство. – Харків, 1996. – С. 161–166.

²⁸ Грушевський М. Історія... – С. 494–495.

Угорщини стикалися біля фортеці Саліс (Соляна фортеця?). Історичні джерела свідчать, що через неї проходив давній торговий шлях з Прибалтики до Причорномор'я. Крім цього, тут найнижчий у лісистих Карпатах Дуклянський перевал (570 м над рівнем моря). Виникає цілком слушне питання: де вона знаходилася? Як відомо, на території Східної Словаччини було декілька "соляних фортець". Одна з них розташована на південний схід від міста Кошице і відома під назвою Сланець. Друга – неподалік від Ужгорода і в Середньовіччі її називали "Каструм Галліс" (сучасне містечко Сечовце на території Східної Словаччини). Біля Пряшева була третя фортеця – Саліс, що нині зветься Солівар.

Отже, є усі підстави вважати, що закарпатські землі, які ще знаходилися поза першою засічною лінією, потрапили під політичну зверхність київського князя Володимира Святославовича. Міцніючій державі, яку непокоїли напади кочівників і спротив старої родоплемінної верхівки, годі було думати про одноплемінників на північному і південному узгір'ях Карпат. Однак князівсько-боярська верхівка, без сумніву, знала про закарпатські землі, заселені етнічно близьким населенням. У літописі під 898 р. зазначено: "І, прийшовши зі сходу, ринулися вони (угри – П. П.) через гори великі, що прозвалися горами Угорськими, і стали воювати проти слов'ян і волохів, які тут жили"²⁹. Варто згадати про похід князя Володимира в 993 р. на хорватів, після чого у літописах більше немає згадок про них. У зв'язку з цими подіями М. Грушевський зробив таке припущення: "Може, ся хорватська війна лишилася відгомонам боротьби з Польщею? Але так само вона може бути відгомонам і якоїсь іншої війни, з Чехією або Угорщиною за Карпатську Україну". Розвиваючи цю думку, вчений підкреслив: "...з українськими землями на їх (Карпат – П. П.) північних згір'ях землі закарпатські в'язались органічно, і прилучення перших було прилученням, певно, і тих, і других до Київської держави..."³⁰.

Від правління короля Іштвана I (1000–1038) кордони Угорського королівства поступово перенесено на північ, до водорозділу Карпатського хребта. Між старою (південною) і новою (північною) засічними лініями угорські королі в XI–XII ст. дарували великі земельні володіння насамперед угорській і місцевій руській служилій знаті. Джерела не зафіксували жодного випадку, коли б такі наділи отримували вихідці із старовинних угорських родин, що було притаманним для X ст. Отже, в другій половині X ст. закарпатські землі не належали угорській феодалній знаті. Ще один цікавий факт: 1031 року вперше у писемних джерелах трапляється назва "dux Ruizorum" – "князь руський". Це був син угорського короля Іштвана I Генрих, який трагічно загинув під час полювання³¹.

Підсумовуючи, спробуємо виділити декілька історичних етапів, що стосуються Верхнього Потисся загалом і Закарпаття зокрема. Упродовж

²⁹ Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва, 1998. – Т. 2. – Стб. 18. Цит. за: Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – Київ, 1989. – С. 14.

³⁰ Грушевський М. Історія... – С. 494.

³¹ Annales Hildesheimenses // Monumenta Germanica historica. – 1901. – Т. 3. – S. 98; Chaloupecky V. Kdy bylo Potisi připojeno k Uhram. – Bratislava, 1925. – S. 165–167.

першого (VI–VIII ст.) після заселення регіону слов'янами виникла одна, можливо, декілька славіній. Наступний етап формування та зміцнення Першого Болгарського царства (VIII–IX ст.), із розширенням державних кордонів якого до нього включена й східна частина Карпатського басейну, зокрема, Верхнє Потисся. Внаслідок експансії аварів у VIII ст. західна частина регіону опинилася під зверхністю їх каганату. В останній чверті IX ст., яку ми відносимо до третього етапу, – це час розквіту Великоморавської держави – її юрисдикція поширилася на Словаччину і, ймовірно, західну частину Закарпаття. Упродовж четвертого етапу (кінець IX – початок XI ст.), завдавши поразки окремим слов'янським державним об'єднанням, угорські племена перемістилися до Карпатського басейну, а з другої половини X ст. розпочалося формування Угорської ранньофеодальної держави. Зміцнюється і Русь-Україна. За часів князювання Володимира Святославовича вона, вірогідно, поширила свій вплив на закарпатські землі.

Отже категоричне заперечення перебування Закарпаття під політичною зверхністю Давньоруської держави наприкінці X – на початку XI ст. не відповідає сучасному стану історичних досліджень.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України